Het binnengaan in de kerk in de Romeinse huwelijksliturgie: een semiotische analyse

door

Gerard Lukken

In 1969 verscheen een nieuwe editie van de Romeins huwelijksliturgie [1]. De Nederlandse vertaling van dit ritueel werd in 1977 gepubliceerd [2]. Dit nieuwe huwelijksritueel bestaat uit vijf gedeelten, namelijk: 1. De huwelijkssluiting tijdens de eucharistieviering; 2. De huwelijkssluiting zonder de eucharistieviering; 3. De huwelijkssluiting tussen een katholiek en een niet-gedoopte; 4. Verschillende teksten voor gebruik bij het ritueel van het huwelijk en de mis voor bruid en bruidegom; 5. Orde van dienst voor de eucharistieviering bij de sluiting van een huwelijk.

Dit jaar houd ik mij - in het kader van het voorwaardelijk gefinancierd onderzoek - bezig met de analyse van onderdeel 2: de huwelijkssluiting zonder de eucharistieviering. Deze vindt men in het betreffende ritueel in de nummers 39-54. De liturgie begint met een onderdeel, dat als titel draagt 'Het binnengaan in de kerk' (nr. 39-42). Het bevat enkel rubricale aanwijzingen betreffende het begin van de dienst en de woorddienst, die voorafgaat aan de eigenlijke voltrekking van het huwelijksritueel. Mijn analyse in dit artikel betreft dit inleidende gedeelte en dan nog slechts een onderdeel daarvan, namelijk nr. 39-40, die handelen over het eigenlijke binnengaan van de kerk en wat daar onmiddellijk mee verbonden is. Het onderdeel m.b.t. de woorddienst (nr. 41-42) laat ik buiten beschouwing. Bovendien zie ik af van een intertextuele vergelijking van dit gedeelte met het parallelle gedeelte van de huwelijkssluiting tijdens de eucharistieviering (nr. 19-20). Ofschoon beide op het eerste oog nagenoeg gelijk zijn, blijken er toch indringende verschillen te zijn: een bespreking daarvan zou dit artikel onnodig compliceren.

De tekst luidt als volgt[3]:

2. *De huwelijkssluiting zonder de eucharistieviering*[13]

HET BINNENGAAN IN DE KERK

39. Op de vastgestelde tijd gaat de priester, gekleed in superplie en stool en eventueel een witte koorkap, samen met zijn assistenten naar de deur van de kerk of eventueel naar het altaar; daar begroet hij het bruidspaar als teken dat de kerk in hun vreugde deelt.
Waar de omstandigheden dit vragen, wordt de ontvangst achterwege gelaten en begint de huwelijkssluiting onmiddellijk met de dienst van het woord.

40. Bij de processie naar het altaar gaan de assistenten voorop, gevolgd door de priester en daarna door het bruidspaar. Wanneer dit ter plaatse gebruikelijk is, worden bruid en bruidegom begeleid tenminste door hun ouders en de twee getuigen. Intussen wordt de openingszang gezongen. Daarna vindt de begroeting van het volk plaats, en wordt het openingsgebed gezegd, tenzij om pastorale redenen een korte inleiding geschikter lijkt.[14]

Voordat ik tot de semiotische analyse van deze tekst overga, maak ik enkele voorbemerkingen.

1. Het gaat hier om een analyse van de rubrieken dat wil zeggen, van datgene wat uitgevoerd moet worden. Een analyse van datgene wat in feite voltrokken wordt zou een ander semiotisch object betreffen. Ik beperk mij dus tot het draaiboek.
2. De rubrieken bevatten nogal wat spatiale aanduidingen. Zij zijn gericht op de ruimtelijke posities van de acteurs binnen de spatialiteit van het kerkgebouw. Als zodanig raakt dit gedeelte van de rubrieken een eigen onderdeel van de semiotiek, namelijk de zogenoemde proxemiek die de verdeling van subjecten en objecten in de ruimte analyseert en meer in het bijzonder het gebruik dat de subjecten van de ruimte maken met het oog op betekenisgeving[4]. De semiotiek van Greimas is tot nog toe in de theologie niet toegepast op teksten waarin de proxemiek zo'n belangrijke rol speelt. Als zodanig is deze analyse een eigen uitdaging. Ik zal gebruik maken van wat de Greimassiaanse semiotiek in dit opzicht tot nog toe aan instrumentarium heeft ontwikkeld.
3. Wij zijn gemakkelijk geneigd het oorspronkelijk 'Anliegen' van de liturgie te verspiritualiseren, ten koste van de eigenlijke

betekenis van de liturgie. Wanneer de priester aan het begin van het huwelijksritueel het bruidspaar toespreekt en zegt: "N. en N., u bent naar de kerk gekomen, om ..." (nr. 43, 3-4), dan zou men dit op niet-ruimtelijke wijze kunnen verstaan. Maar dan doet men afbreuk aan wat juist in het voorafgaande ruimtelijk tot uitdrukking kwam bij het binnengaan in de kerk. De semiotische analyse kan ons gevoelig maken voor de oorspronkelijke dimensies van de liturgie.

4. Ik heb al aangeduid dat het mij gaat om een semiotische analyse volgens het begrippenapparaat van Greimas. In de semiotiek zijn meerdere richtingen. Ik beperk mij tot de semiotiek van Greimas en de rond hem gevormde Parijse school. Deze semiotiek blijkt voor het analyseren van theologische teksten zeer bruikbaar. Voorzover de technische terminologie in het voorafgaande artikel aan de orde is geweest, zie ik af van een nadere uitleg daarvan. Voor een consequente uitleg van het begrippenapparaat bij toepassing ervan op een liturgisch object verwijs ik ook naar mijn artikel 'Semiotische analyse van de schuldbelijdenis aan het begin van de eucharistieviering', dat in het 'Tijdschrift voor Liturgie' 69 (1985) zal worden opgenomen.
5. Bij semiotische analyse is groepswerk van groot belang. Wanneer men met meerderen aan een analyse werkt, leidt dit tot aanzienlijke verbeteringen. In dit verband hecht ik eraan op te merken, dat ik mijn analyse heb voorgelegd aan en besproken met J. Joosse en L. van Tongeren, beiden lid van de onderzoeksgroep SEMANET (Semiotische Analyse door Nederlandse Theologen).

6. Bij de analyse houdt ik de volgende indeling aan:
   1. Discursieve syntaxis
   2. Narratieve syntaxis
   3. Discursieve semantiek
   4. Narratieve semantiek
   5. Dieptenіveau

1. Discursieve syntaxis

Achtereenvolgens komen aan de orde: spatialisatie, temporalisatie, acteurs, discursieve situaties en actorialisatie.

1.1. Spatialisatie

In de tekst kan men met name vanuit het oogpunt van spatialisatie drie mogelijkheden onderscheiden.
I. Er is een verplaatsing naar de deur van de kerk door de priester en zijn assistenten (nr. 39, 1-3). Bij de deur ('daar', nr. 39, 3) begroet de priester het bruidspaar. Vervolgens is er een verplaatsing van de deur van de kerk naar het altaar, waarbij in de stoet een zekere plaatselijke geleding geldt: de assistenten gaan 'voorop', 'gevolgd' door de priester en 'daarna' door het bruidspaar (nr. 40, 1-2). De begeleiding door de ouders en getuigen wordt spatiaal bepaald ('ter plaatse gebruikelijk': nr. 40, 2-3).
II. Er is een verplaatsing naar het altaar door de priester en zijn assistenten. Bij het altaar ('daar': nr. 39, 3) begroet de priester het bruidspaar.
III. Er is geen sprake van enige verplaatsing (nr. 39, 5-6).

Men kan opmerken dat de titel boven dit gedeelte luidt: 'Het binnengaan in de kerk'. Kennelijk bedoelt de titel vooral mogelijkheid I. Bij mogelijkheid II zou men eventueel nog kunnen spreken van een binnengaan van de kerk, maar deze beperkt zich dan tot de priester en zijn assistenten; bruid en bruidegom komen natuurlijk wel binnen, maar deze binnenkomst wordt op geen enkele wijze gedramatiseerd.
Ook valt het op, dat de titel boven dit gedeelte zeer ruim is, omdat heel de woorddienst eveneens onderdeel is van het binnengaan in de kerk (nr. 40, 4-6 en 41-42).

1.2 Temporalisatie

Uitgangspunt is 'de vastgestelde tijd' (nr. 39, 1). Bij mogelijkheid I wordt op temporele wijze de volgorde van de processie naar het altaar aangegeven ('Bij de processie': nr. 40, 1). Wat de volgorde zelf betreft: 'daarna' in nr. 40,2 heb ik als spatiale

bepaling aangegeven, maar een temporele betekenis kan niet worden uitgesloten.
Temporele bepalingen vindt men verder in nr. 39, 6 ('onmiddellijk') en nr. 40, 4 ('Intussen'(=gelijktijdigheid) en 'Daarna' (=niet-gelijktijdigheid)). Wellicht is er ook - in mindere mate - van temporaliteit sprake, waar in nr. 40, 1 gesproken wordt van 'voorop' en 'gevolgd'.

1.3 Acteurs

In mogelijkheid I zijn bij de verplaatsing naar de deur van de kerk de priester en zijn assistenten betrokken. Bij de begroeting wordt het bruidspaar als acteur geïntroduceerd en bij de verplaatsing naar het altaar de ouders, de twee getuigen en eventueel nog anderen. Het bruidspaar wordt daarbij gedifferentieerd in bruid en bruidegom. Tenslotte kan men wijzen op het volk als acteur.
Bij mogelijkheid II wordt het aantal acteurs gereduceerd. Als zodanig treden op: de priester met zijn assistenten, het bruidspaar en het volk.

1.4 Discursieve situaties

Vanuit de wisseling van plaats, tijd en acteurs lijkt men de volgende discursieve situaties te kunnen onderscheiden.

Mogelijkheid I	Mogelijkheid II	Mogelijkheid III
1. Verplaatsing naar deur van de kerk door pr. en ass.	Verplaatsing naar altaar door pr. en ass.	---
2. Begroeting bij deur van de kerk van bruidsp. door de pr.	Begroeting bij altaar door de pr.	---

3. Verplaatsing van de deur van de kerk naar het altaar van ass., brsp. ouders, 2 getuigen en event. anderen. Intussen openingszang.	---	---
4. Begroeting van het volk en openingsgebed of inleiding.	?	---

Bij mogelijkheid II heeft volgens nr. 39, 3 de begroeting plaats bij het altaar en niet bij de deur van de kerk. De processie van de deur van de kerk naar het altaar, zoals deze beschreven wordt in nr. 40, 1-4, vervalt. Vanuit wat ritueel gebruikelijk is, kan men veronderstellen dat in dit geval na de begroeting bij het altaar de openingszang wordt gezongen, de begroeting van het volk plaatsheeft en het openingsgebed wordt gezegd, zoals in nr. 40, 4-6 staat aangegeven. Vanuit de tekst zelf is dit echter niet zo zeker: als zodanig is het niet duidelijk, dat men bij mogelijkheid II van nr. 39, 1-4 moet doorlezen naar nr. 40, 4-6. Minstens zou het in dit geval voor de hand hebben gelegen, dat nr. 40, 4-6 een apart en eigen nummer zou hebben gekregen. Om deze reden heb ik bij punt 3 en 4 van het schema bij mogelijkheid II met betrekking tot deze onderdelen een vraagteken gezet.

De complicatie geldt nog meer bij mogelijkheid III. In nr. 39, 6 wordt immers gezegd, dat bij het achterwege laten van de ontvangst de huwelijkssluiting 'onmiddellijk' begint met de dienst van het woord. Het ligt dus voor de hand dan door te lezen naar nr. 41, waar over de dienst van het woord gesproken wordt. Terwijl bij mogelijkheid II vanuit de tekst zelf aarzeling blijft bestaan, is dit hier niet het geval: vandaar in het schema bij mogelijkheid III onder 3 en 4 met betrekking tot deze onderdelen niet een vraagteken, maar de aanduiding ---. Slechts vanuit wat ritueel gebruikelijk is, kan men bij mogelijkheid III denken aan de openingszang enz., zoals in nr. 40, 4-6 wordt aangegeven.

1.5 Actoralisatie

In deze rubrieken is slechts sprake van actantiële, temporele en spatiale ontkoppelingen van de bewoording. Men vindt er geen sporen van de instantie van de verwoording.

Wel kan men opmerken dat het opschrift van het ritueel van de huwelijkssluiting zonder eucharistieviering en ook nr. 40, 6 van een voetnoot zijn voorzien.
De voetnoot bij het opschrift luidt: "Volgens de Constitutie over de Liturgie, reeds boven in de Inleiding (nr.6) aangehaald, vindt de huwelijkssluiting normaal plaats tijdens de eucharistieviering; een geldige reden kan evenwel van de eucharistieviering ontslaan (vgl. Congr. voor de Riten, Instr. Inter Oecumenici, 26 sept. 1964, nr. 70: A.A.S.56 (1964) 893), of deze soms zelfs ontraden. In dit geval moet men gebruik maken van het ritueel van de huwelijkssluiting zonder eucharistieviering." En de noot bij nr. 40, 6: "Vgl. Congr. voor de Riten, Instr. Inter Oecumenici, 26 sept. 1964, nr. 74: A.A.S. 56 (1964) 894." Welnu: in deze beide noten vindt men een spoor van de instantie van de verwoording van de tekst van de rubrieken. Deze beroept zich op bepaalde bronnen, die als bestemmers de instantie van de verwoording geleid hebben, nl. de Constitutie over de Liturgie en de Congregatie voor de Riten.

2. Narratieve syntaxis

Mogelijkheid I

Narratief gezien betekent een verplaatsing het willen van een narratief programma. In mogelijkheid I is tweemaal van een verplaatsing sprake (vergelijk het schema, onder 1 en 3). Tweemaal is dus de toerusting van het willen aan de orde met het oog op het voltrekken van een programa:
a) De priester en zijn assistenten richten zich op het programma van de begroeting van het bruidspaar, dat in nr. 39, 5 ook 'ontvangst' wordt genoemd. Dit programma moet voltrokken worden door de priester. Hij is in dit programma subject van handelen. Het

programma van de begroeting luidt in formule:

H (S) $\Rightarrow$ [(Sg $\vee$ Ow) $\rightarrow$ (Sg $\wedge$ Ow)]

waarbij H (S)= priester

Sg= bruidspaar

Ow= begroeting

Deze begroeting wordt vervolgens gerecategoriseerd als een beoordeling: "als teken dat de kerk in hun vreugde deelt" (euforische sanctie) (nr. 39, 3-4).

b) De priester en zijn assistenten, en het bruidspaar, eventueel begeleid door de ouders en de twee getuigen, richten zich op een programma dat spatiale verbondenheid met het altaar impliceert. Het programma zelf, waarop deze verplaatsing gericht is, luidt in formule:

H (S) $\Rightarrow$ [(Sg $\vee$ Ow) $\rightarrow$ (Sg $\wedge$ Ow)]

waarbij H (S)= priester, ass., bruidsp., ouders, getuigen en anderen

Sg= bruidspaar of priester, ass., bruidsp., ouders, getuigen en anderen

Ow= spatiale verbondenheid met het altaar

In mogelijkheid I is bovendien nog sprake van de volgende programma's.

-Het zingen van de openingszang dat de verplaatsing van de kerkdeur naar het altaar begeleidt (nr. 40, 4). In formule:

H (S) $\Rightarrow$ [Sg $\vee$ Ow) $\rightarrow$ (Sg $\wedge$ Ow)]

waarbij H (S)= ?

Sg= ?

Ow= begeleidende openingszang

-De begroeting van het volk (nr. 40, 4-5). In formule:

H (S) $\Rightarrow$ [(Sg $\vee$ Ow) $\rightarrow$ (Sg $\wedge$ Ow)]

waarbij H (S)= ?

Sg= volk

Ow= begroeting

-Het zeggen van het openingsgebed of een korte inleiding (nr. 40, 4-5). In formule:

H (S) $\Rightarrow$ [(Sg $\vee$ Ow) $\rightarrow$ (Sg $\wedge$ Ow)]

waarbij H (S)= ?

Sg= ?

Ow= openingsgebed, c.q. korte inleiding

Het lijkt waarschijnlijk dat het programma van de begroeting bij de kerkdeur gericht is op het modale programma van het binnengaan in de kerk en aldus op het programma van het verbinden met het altaar. Men zou dit althans uit het opschrift boven nr. 39-40 'Het binnengaan in de kerk' kunnen concluderen.

De beide begroetingen, namelijk van het bruidspaar in nr. 39, 4 en van het volk in nr. 40, 4-5, evenals de plechtige intocht van priester, assistenten, bruidspaar en eventueel ouders, getuigen en anderen lijken als het ware de actanten van het ritueel te installeren. Vanuit de semantische component zal het mogelijk zijn nauwkeuriger hierop in te gaan.

Mogelijkheid II

In mogelijkheid II is slechts sprake van één verplaatsing, namelijk naar het altaar, met het oog op het programma van de begroeting van het bruidspaar door de priester. Hier geldt dezelfde formule als bij mogelijkheid I, onder verplaatsing a) werd aangegeven.

3. Discursieve semantiek

In dit tekstgeheel kan men een aantal figuratieve en thematische trajecten onderscheiden. Ik heb eerst de figuren van de tekst zo nauwkeurig mogelijk in hun context bepaald en ze vervolgens gegroepeerd in de volgende figuratieve en thematische trajecten:

1. Verplaatsing en spatialiteit
   binnengaan
   gebouw
   deur van de kerk
   altaar
   processie
   voorop-gevolgd door-daarna
   ter plaatse

2. Openbaar (publiek), officieel, ambtelijk

de vastgestelde tijd
kerk
priester
gewaden voor de eucharistie
gekleed in superplie en stool en
eventueel een witte koorkap
assistenten
altaar
teken dat de kerk in hun vreugde deelt
ontvangst
processie
voorop-gevolgd-daarna
getuigen
volk

3. Ritueel, kader

de huwelijkssluiting
de eucharistieviering
de vastgestelde tijd
de dienst van het woord
ter plaatse gebruikelijk
op de gebruikelijke wijze
de openingszang
de begroeting
het openingsgebed
-alles wat ambtelijk en officieel is,
zoals ontvangst, processie, rangorde van de
processie, huwelijkssluiting enz.

4. Relationeel

begroeten van het bruidspaar
ontvangst
begroeting van het volk
inleiding
bruidspaar
bruid en bruidegom
begeleid door ouders en eventueel anderen
omstandigheden
pastorale redenen

5. Gemoedsbeweging, emotie
   vreugde
   openingszang

Wat traject 3 (ritueel, kader) betreft: nu reeds lijkt men te kunnen zeggen dat men hier stoot op een figuratieve isotopie: dit traject vormt het decor, tegen de achtergrond waarvan alle verdere trajecten geplaatst kunnen worden.

Omdat de indruk ontstaat, dat de spatialiteit in deze rubrieken een grote rol speelt, is het van belang tevoren enkele opmerkingen te maken over de semiotiek van de ruimte, met name van de architectuur.
De semiotiek van de architectuur is een geheel eigen, autonome semiotiek. Zij houdt zich bezig met de vraag naar het systeem van de specifieke betekenisproductie m.b.t. datgene wat zich als architectuur manifesteert[5].
De semiotiek van de architectuur is weliswaar autonoom, maar tegelijk geldt dat zij een 'sémiotique non indépendante' is: zij gebruikt immers ook 'teksten' die bestudeerd worden door andere, bijzondere semiotieken, zowel verbale (literaire, wetenschappelijke, juridische) als niet-verbale (b.v. planaire en plastische beelden: denk aan tekeningen en maquettes!)[6]. In ons draaiboek is zeker sprake van raakvlakken met andere semiotieken, met name de verbale die tot uitdrukking komt in de rubrieken en in de verbale programma's, die verondersteld worden zich te voltrekken (de priester begroet bv. ook verbaal het bruidspaar en het volk). Er is dus sprake van een 'sémiotique syncrétique' van met name ruimtelijke en verbale teksten. In elk geval beperk ik mij hier tot deze twee (bij de 'liturgie in actu' zou men ook objecten als de afbeeldingen, de feitelijk gebruikte voorwerpen, kleding enz. kunnen analyseren).
Bij de semiotiek van de ruimte onderscheidt men vooral twee 'gebieden': de ruimte als voorgegeven product en de ruimte als product dat gebruikt wordt. Er is dus sprake zowel van een 'ouvrage réalisé' als van een 'oeuvre incessante' dat voortdurend getransformeerd wordt door het feitelijk gebruik[7]. Dit onderscheid is van groot belang i.v.m. de liturgie. "De protagonisten van de rite...zijn in het algemeen de gebruikers van cultusplaatsen, die

zelf ruimten zijn welke voorafgaand aan het gebruik zijn geconstrueerd. Zo stelt zich het probleem van de relatie tussen het proces van de verwoording (énonciation) dat betrekking heeft op de constructie van de ruimte door degene die verwoordt (énonciateur) en de daaropvólgende verwoording, waarvan de ruimte het object is, namelijk van de kant van de gebruikers van de ruimte bij gelegenheid van iedere cultusact. Deze gebruikers zijn enerzijds degenen tot wie de verwoording van de ruimte - geconstrueerd door de énonciateur (de architect) - zich richt (énonciataires), anderzijds worden zij m.b.t. die ruimte degenen, die verwoorden (énonciateurs) op het moment, dat zij een traject (parcours) afleggen in die ruimte"[8].
Omdat wij vanuit de rubrieken de feitelijke ruimte niet kennen, moeten wij ons bij onze analyse beperken tot de semiotiek van de ruimte als gebruikte ruimte. Het gaat dus om de proxemiek.

Mogelijkheid I

In ons draaiboek is m.b.t. de gebruikte ruimte bij mogelijkheid I sprake van met name twee trajecten die worden afgelegd[9].
1. Het traject van de verplaatsing van priester en assistenten naar de kerkdeur, waar het bruidspaar wordt begroet.
2. Het traject van priester, assistenten, bruidspaar en eventueel ouders, getuigen en anderen van de kerkdeur naar het altaar.

In beide trajecten nu wordt iets geheel eigens gethematiseerd en wel hetzij uitsluitend (traject 2), hetzij met name (traject 1) op spatiale wijze.

Traject 1

Traject 1 komt op twee wijzen aan de orde: louter spatiaal beschouwd én gecombineerd met het begroeten.

a) Louter spatiaal beschouwd

Priester en assistenten begeven zich naar de deur van de kerk. Hoe dan ook: de deur van de kerk is de afsluiting tussen /binnen/ en /buiten/. De deur is een voorwerp in de ruimte, dat niet statisch is, maar dat een zogenoemd 'dynamisch systeem' vormt[10].

Via de open deur kan men de drempel overschrijden tussen het /buiten/ en /binnen/. De priester is gekleed in ambtsgewaad: het betreft de ambtskleding voor niet-eucharistische rituelen[11]. Aan de priester zijn bovendien assistenten toegevoegd, hetgeen zijn officiële, ambtelijke functie nader accentueert. Het officiële, ambtelijke karakter van de priester wordt ook onderstreept door het gegeven, dat hij 'op de vastgestelde tijd' zich naar de deur van de kerk begeeft. Het betreft de officieel met het bruidspaar overeengekomen tijd, waarop de voltrekking van het ritueel zal beginnen.

De kerk is een openbaar en officieel gebouw. Degene nu die zo sterk als officiële ambtsdrager wordt geaccentueerd, behoort ook bij dit openbare gebouw van de eredienst. Hij representeert mede de openbaarheid ervan en stelt zich als gastheer van deze ruimte op bij de kerkdeur. Het verwelkomen van het bruidspaar bij de deur (op de drempel) van het kerkgebouw impliceert aldus een binnenlaten van hen in 'zijn' ruimte. De waarde, waarmee bruid en bruidegom door de priester worden geconjungeerd, is dus de kerkruimte als publieke en officiële ruimte. Er heeft dus een transformatie plaats van /buiten/ naar /binnen/, van /informeel/ en /privé/ naar /officieel/ en /openbaar/.

Wellicht kan men ook zeggen, dat het gaat om een uitdrukkelijk gethematiseerde competentie, waarmee het bruidspaar verbonden wordt. Hammad heeft erop gewezen, dat degene die 'heer' is van een woning, ook degene is die een bepaalde zeggenschap heeft over die woning: hij kan er vrij in en uitgaan. Hij kan ook toelaten dat anderen op zijn gezag de drempel overschrijden die zijn woning van de buitenwereld scheidt. Hij laat dan de bezoeker delen in een modale waarde, namelijk /het kunnen overschrijden van de drempel/, /het kunnen binnenkomen/[12]. Men kan zich afvragen, of het welkom heten aan de deur van de kerk juist niet de verbinding van de gasten met deze competentie van het kunnen tot uitdrukking brengt. Zo zou in ons ritueel het bruidspaar verbonden worden met /het kunnen binnenkomen in dit openbare en officiële gebouw/ en aldus met de modale waarde van /het kunnen officieel en openbaar handelen/.

b) Gecombineerd met het begroeten

In nr. 39, 3-4 wordt gezegd dat de priester bij de kerkdeur het bruidspaar begroet als teken dat de kerk in hun vreugde deelt. Begroeten is een gebeuren, dat zowel verbaal als somatisch verloopt. Als zodanig is het een leggen van contact, het aangaan van een relatie. De ander wordt binnengelaten in mijn relationele 'ruimte'. Er is sprake van een relationele 'ontvangst'. En het betreft hier dan niet het aangaan van een louter intermenselijke relatie: de priester legt de relatie als officieel en openbaar persoon, als representant van de kerk. Als zodanig is er sprake van een verbonden worden met waarden als /officieel/ en /openbaar/. Deze verwelkoming wordt in de tekst van de rubriek omschreven als een euforisch sanctionerend gebeuren. Er is dus sprake van een positieve beoordeling van het bruidspaar als potentiële protagonist van de officiële huwelijkssluiting. Aldus kan de tekstuele en somatische semiotiek hier in combinatie worden gebracht met de spatiale semiotiek. Ofschoon de waarde van de begroeting eigenlijk niet modaal is, wordt een modale waarde juist door de begroeting als sanctionerend gebeuren niet uitgesloten. Doorslaggevende reden voor de modale waarde van de begroeting (/het kunnen officieel en openbaar handelen/) is juist de combinatie met de spatialiteit: 'daar begroet hij'.

Traject 2

Assistenten, priester, bruidspaar en eventueel ouders, getuigen en anderen gaan van de kerkdeur naar het altaar. Dit traject komt enkel spatiaal tot uitdrukking (Men notere dat in nr. 39-40 steeds gesproken wordt over het bruidspaar, maar dat - daar waar de ouders worden genoemd - bruid en bruidegom elk apart worden genoemd vanwege de familiale relatie met 'hun' ouders).
Het altaar is de centrale plaats van het ambtelijk handelen van de priester. Hammad heeft erop gewezen, dat kloosters, ziekenhuizen, scholen en gevangenissen een bepaalde rangschikking kennen van plaatsen (arrangement topique), die drager is van een bepaalde modale structuur wat betreft het 'kunnen'[13]. Men denke bijvoorbeeld aan de eigen plaats die de lessenaar van de leraar in de klas inneemt of aan de lerarenkamer in het schoolgebouw. Er is dus sprake van overeenkomst tussen de actantiële relaties en

de topische inrichting of rangschikking. Welnu: ik vraag mij af, of de topische rangschikking van het altaar in de kerkruimte niet op analoge wijze kan worden beschouwd. Het altaar is een topos van /het ambtelijk kunnen handelen/: een plaats van ambtelijke competentie.

De processie nu van de deur van de kerk naar het altaar lijkt met name erop gericht het bruidspaar te verbinden met de modale waarde van /het ambtelijk kunnen handelen/. Aldus beöögt de verplaatsing een narratief programma, waarin de transformatie bestaat uit het verbinden van het bruidspaar met de modale waarde van /het kunnen ambtelijk handelen/. Hier is sprake van een thematische isotopie. De verplaatsing als zodanig drukt dan het willen uit van dit programma: er is sprake van een performantie die aan het einde van het af te leggen traject - bij het altaar - proxemisch gerealiseerd wordt.

De verplaatsing voltrekt zich in een bepaalde ordening en rangschikking. Men kan wijzen op drie mogelijkheden:

a) Het bruidspaar volgt na de officiële personen: de gastheer met zijn assistenten gaan voorop. Aldus wordt het bruidspaar als het ware door de ambtsdrager geleid naar de topos van het altaar: de plaats die eigenlijk aan hem toekomt.
b) Het is echter ook mogelijk dat de verbinding met het ambtelijk handelen beoogd wordt voor alle deelnemers aan de processie. Zij allen zouden dan dus gesitueerd subject zijn m.b.t. de modale waarde. En juist de rangschikking zou dan uitdrukken, dat het gaat om een geordend ambtelijk handelen, ieder in zijn eigen rol: assistenten, priester, bruidspaar en eventueel ook ouders, getuigen en anderen.
c) Het is tenslotte nog mogelijk de rangschikking als een eigen transformatie te beschouwen, die voorafgaat aan de transformatie van het verbonden worden met de modale waarde van /het kunnen ambtelijk handelen/. Dan is de rangschikking eerder een veronderstelling voor /het geordend ambtelijk kunnen handelen/.

Wat de rangschikking van de processie betreft kan nog het volgende worden opgemerkt. Wanneer de processie alleen bestaat uit assistenten, priester en bruidspaar, lijkt er sprake van een lineaire reeks, waarbij het accent ligt op het bruidspaar. Wanneer echter de processie wordt uitgebreid met ouders, getuigen en an-

deren, lijkt als het ware sprake van twee groepen, namelijk de priester met zijn assistenten en bruid en bruidegom met hun begeleiders. De assistenten en de begeleiders vormen dan een soort inclusio van het geheel:

assistenten priester bruid en bruidegom ouders getuigen anderen

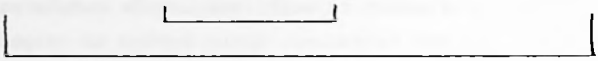

In nr. 40, 4-6 worden nog drie programma's vermeld.

a) Allereerst wordt aangegeven, dat intussen de openingszang wordt gezongen. M.a.w. het willen, dat in de verplaatsing naar het altaar tot uitdrukking komt en de verbinding na aankomst bij het altaar met de modale waarde worden begeleid door het narratief programma van de officiële, feestelijke opening van het ritueel van de huwelijkssluiting. De waarde lijkt hier dus te zijn /officieel begin/. Er komt niet tot uitdrukking, wie subject van handelen en gesitueerd subject zijn van deze waarde.

b) Vervolgens is er de begroeting van het volk. De rubriek luidt: "Daarna vindt de begroeting van het volk plaats". Er wordt niet gezegd wie het subject van handelen is. Vanuit wat gebruikelijk is - de tekst spreekt over de (vaste, rituele) begroeting - ligt het voor de hand hier te denken aan de priester. Als officiële ambtsdrager optredend, begroet hij het volk. Er is sprake van het aangaan van een relatie en wel met een officieel en openbaar persoon. Het volk wordt dus verbonden met waarden als /officieel/ en /openbaar/. Aldus wordt het volk aan het begin van de dienst /officieel/ en /openlijk/ in zijn eigen functie gesitueerd.

c) Tenslotte is er het programma van het openingsgebed of een korte inleiding. De semantische interpretatie van dit programma lijkt eveneens dat er een /officieel begin/ wordt gemaakt.

Zowel bij de openingszang als bij de begroeting van het volk stoot men op de oppositie /informeel/ vs. /officieel/ en /privé/ vs. /openbaar/. Deze opposities liggen in de lijn van de thematische isotopie die wij reeds bij het eerste traject van verplaatsing signaleerden.

Mogelijkheid II

De priester gaat op de vastgestelde tijd als officieel ambtsdrager met zijn assistenten naar het altaar. Kennelijk is het bruidspaar reeds op informele wijze binnengekomen. In elk geval wordt noch hun overschrijden van de drempel van het kerkgebouw, noch hun verplaatsing naar het altaar gedramatiseerd. Uitgangspunt is het reeds gearriveerd zijn van het bruidspaar bij het altaar, de centrale plaats van het ambtelijk handelen in het kerkgebouw. Daar treedt de priester op als de officiële, kerkelijke gastheer. Het is alsof de gastheer zijn gasten niet aan de deur, maar in zijn huiskamer verwelkomt!
Bij het altaar begroet de priester het bruidspaar. Er wordt een relatie tot stand gebracht met hem als officieel en openbaar persoon. Als zodanig wordt het bruidspaar verbonden met waarden als /officieel/ en /openbaar/.
Daarbij is ook sprake van een positieve beoordeling van het bruidspaar als potentiële protagonist van de huwelijkssluiting. Daarmee zou op zich genomen niet uitgesloten zijn, dat ook sprake is van de modale waarde van /het officieel en openbaar kunnen hándelen/. Maar omdat dit niet nadrukkelijk spatiaal onderstreept wordt (de spatiale conjunctie met het altaar lijkt niet te worden gedramatiseerd zoals dit wel het geval was bij de processie van kerkdeur naar altaar in mogelijkheid I), lijkt hier geen sprake van een modale waarde. En hieraan kan nog worden toegevoegd, dat ook de geleding en ordening van de verschillende acteurs (assistenten, priester, bruidspaar enz.) hier op geen enkele wijze wordt gemanifesteerd.

Mogelijkheid III

Wanneer onmiddellijk met de woorddienst wordt begonnen, is er vanzelfsprekend evenmin sprake van de genoemde thematiseringen.

4. Narratieve semantiek

Onder de discursieve thematiek heb ik reeds de thematische isotopieën aangegeven. In theorie zijn deze eigenlijk concreter dan de waarden van het oppervlakteniveau. Bij de feitelijke analyse

is het gewoonlijk echter moeilijk het onderscheid tussen de thematische isotopieën en de waarden van het oppervlakteniveau exact aan te geven. De boven aangegeven thematische isotopieën kan men in feite dan ook tegelijk als de waarden van het oppervlakteniveau beschouwen.

5. Diepteniveau

Semiotisch vierkant 1

/ritueel/ /ritueel/

/buiten/
/informeel/
/privé/

Als modale waarde:
/informeel en privé
kunnen handelen/

/binnen/
/officieel/
/openbaar/

Als modale waarde:
/officieel en openbaar
kunnen handelen/

/niet-binnen/
/niet-officieel/
/niet-openbaar/

Als modale waarde:
/niet officieel en
openbaar kunnen handelen/

/niet-buiten/
/niet-informeel/
/niet-privé/

Als modale waarde:
/niet informeel en
privé kunnen handelen/

/ritueel/ /ritueel/

Operaties

De begroeting van het bruidspaar bij de kerkdeur (mogelijkheid I) verloopt van A via $\overline{A}$ naar B.

De begroeting bij het altaar (mogelijkheid II) verloopt van A via $\bar{A}$ naar B, maar dan alleen van de waarden /informeel/ en /privé/ naar /officieel/ en /openbaar/.

Het programma van de openingszang, de begroeting van het volk en het openingsgebed of de korte inleiding loopt eveneens van A via $\bar{A}$ naar B, maar dan alleen van de waarden /informeel/ en /privé/ naar /officieel/ en /openbaar/.

Semiotisch vierkant 2

Dit vierkant betreft datgene wat beoogd wordt door de verplaatsing van de kerkdeur naar het altaar in mogelijkheid I. Er zijn twee vierkanten mogelijk, naargelang men namelijk de ordening als eigenstandige operatie beschouwt of niet.

A. /ritueel/ /ritueel/

/individueel kunnen handelen/ — /geordend ambtelijk kunnen handelen/

/niet geordend ambtelijk kunnen handelen/ — /niet individueel kunnen handelen/

/ritueel/ /ritueel/

De operatie verloopt van A via $\bar{A}$ naar B.

B. /ritueel/ /ritueel/

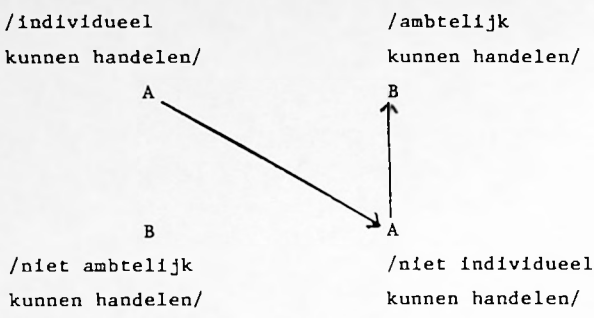

/ritueel/ /ritueel/

De operatie verloopt van $\overline{A}$ naar B. In $\overline{A}$ moet men de in de processie aangenomen rangordening plaatsen. Als handeling van rangschikking (zie nr. 40, 1-4) verloopt deze operatie van A naar $\overline{A}$.

Besluit

Semiotische analyse dwong ons ertoe de openingsrubrieken van dit huwelijksritueel zeer nauwkeurig te bekijken. Daarbij bleek het mogelijk ook de bewegingen en verhoudingen van de subjecten in de ruimte (de proxemiek) in de analyse te betrekken. Men stoot hier kennelijk op een belangrijke factor met betrekking tot de betekenisvorming in het ritueel: een factor die reeds een rol speelt vanaf het eerste moment waarop het ritueel zich begint te voltrekken.

Uit de analyse bleek ook, dat de alternatieven die de rubrieken bieden - vanuit de proxemiek gezien - geen alternatieven zijn. Het weglaten van de ruimtelijke bewegingen is niet zo onschuldig als men uit het nevenschikkend vermelden ervan in de rubrieken zou concluderen. In elk geval klopt, bij gebruik van mogelijkheid II en III, het opschrift boven het geheel van dit onderdeel namelijk 'Het binnengaan in de kerk' geenszins. Het zou dan eigenlijk moeten vervallen.

Noten

1. Ordo celebrandi matrimonium, Typis polyglottis Vaticanis 1969.

2. Nationale Raad voor Liturgie, Liturgie van de sacramenten en andere kerkelijke vieringen. Het huwelijk, Gooi en Sticht, Hilversum 1977.

3. De cijfering van de regels is door mij aangebracht.

4. Vgl. A.J. Greimas en J. Courtés, Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage, Paris 1979, 300 (s.v. Proxémique).

5. A. Renier, Espace, Représentation et sémiotique de l'architecture, in: Espace et Représentation, Paris 1982, 11; vgl. ook A. Renier, Domaines actuels de la recherche sémiotique. Architecture et sémiotique. Contribution de la sémiotique à la Conception architecturale, in: Sémiotique et Bible (1983) nr. 32, 12-18

6. A. Renier, o.c., 11-12

7. A. Renier, o.c., 11

8. C. Calame, L'espace dans le mythe, l'espace dans le rite: un example grec, in: C. Calame en A. Levy, Approches de l'Espace, in: Degrés. Revue de synthèse à l'orientation sémiologique 11 (1983) nr. 35-36, f. 3-4; over de 'énonciation de l'espace', zie ook: D. Bertrand, Du figuratif à l'abstrait, in: Actes Sémiotiques. Documents 4 (1982) nr. 39, 11 vv; A. Renier, Pour une sémiotique architecturale, in: Actes Sémiotiques. Le Bulletin 10 (1979) 4-5. Over 'parcours' i.v.m. architectuur zie J.M. Floch, Sur l'usage du terme 'parcours' dans le discours sémiotique, in: Actes Sémiotiques. Le Bulletin 18 (1981) 9-15.

9. Het begrip traject is meerzinnig. Het wordt gebruikt i.v.m. het groeperen van de figuren, zoals zojuist, maar ook voor het traject dat in de ruimte wordt afgelegd. Deze laatste betekenis is hier aan de orde. Vgl. noot 8.

10. A. Renier, Nature et lecture de l'espace architectural, in: Sémiotique de l'espace. Architecture, urbanisme, sortie de l'impasse, Paris 1979, 48

11. Dat het gaat om ambtskleding voor een niet-eucharistisch ritueel blijkt pas op beslissende wijze, wanneer men de rubriek op dit punt vergelijkt met de betreffende rubriek van de huwelijkssluiting tijdens de eucharistieviering (nr. 19, 1-2).

12. M. Hammad, Définition syntaxique du topos, in: Actes Sémiotiques. Le Bulletin (1979) nr. 10, 25-27.

13. M. Hammad, Espaces didactiques: analyse et conception, in: Actes Sémiotiques. Le Bulletin (1979) nr. 7, 30-32.